

**TOŻSAMOŚĆ
KATOPTRYCZNA**
w nowelistyce
Stefana Grabińskiego

Rodzicom

PRACE
NAUKOWE

UNIwersytetu
Śląskiego
w Katowicach

NR 3319

Krzysztof Grudnik

**TOŻSAMOŚĆ
KATOPTRYCZNA**

**w nowelistyce
Stefana Grabińskiego**

Redaktor serii: Historia Literatury Polskiej
Marek Piechota

Recenzent
Dariusz Brzostek

Spis treści

Podziękowania	
– 7 –	
Wstęp	
– 9 –	
Rozdział I	
Wsobowtóry	
– 13 –	
Rozdział II	
Potworzenie	
– 58 –	
Rozdział III	
Komuni(kacj)a	
– 91 –	
Zakończenie	
– 142 –	
Bibliografia	
– 147 –	
Indeks osobowy	
– 153 –	
Summary	
– 157 –	
Zusammenfassung	
– 158 –	

Podziękowania

Niniejszy tekst powstał w większości w 2009 roku jako moja praca magisterska, napisana pod opieką naukową Pana Profesora Krzysztofa Kłosińskiego z Uniwersytetu Śląskiego. Po pozytywnej recenzji Pana Profesora Mariana Kisiela została obroniona w tym samym roku. W 2010 roku zdobyła uznanie jurorów i została wyróżniona w XV edycji Konkursu Prac Magisterskich im. Jana Józefa Lipskiego.

W tym samym 2010 roku redakcja zeszytów naukowych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika – „Litteraria Copernicana” – ogłosiła nabór tekstów do numeru poświęconego Stefanowi Grabińskiemu. Przesłałem swoją pracę do redaktora tomu Adriana Mianeckiego, który pozytywnie wyraził się na jej temat, jednocześnie uzmysławiając mi konieczność poważnych skrótów, by tak długi tekst przystosować do wymogów formalnych czasopisma. Numer „Litteraria Copernicana” poświęcony Grabińskiemu ukazał się w 2013 roku (nr 1, red. A. Miancki, T. Pudłocki), a w nim mój tekst *Tożsamość katoptryczna w nowelistyce Stefana Grabińskiego* (s. 68–101). Mimo zbieżnego tytułu tekst niniejszej rozprawy jest ponad dwa razy dłuższy niż ten zamieszczony w „Litteraria Copernicana”.

Pragnę serdecznie podziękować promotorowi Panu Profesorowi Krzysztofowi Kłosińskiemu oraz recenzentom

wi Panu Profesorowi Marianowi Kisielowi z Uniwersytetu Śląskiego. Dziękuję także organizatorom i jury Konkursu Prac Magisterskich im. Jana Jozefa Lipskiego oraz Panu Doktorowi Adrianowi Mianeckiemu z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, którzy pomogli nadać mojej pracy ostateczny kształt.

Szczególne podziękowania składam Łukaszowi Majewskiemu, który w 2009 roku poświęcił wiele czasu na omawianie ze mną różnych aspektów twórczości Grabińskiego oraz psychoanalizy. Jego książka, *Ekstazyjna autokastracja. Psychoanalityczno-mitoznawcze ujęcie roli narcyzmu, zazdrości, żałoby i nekrofilii w kulcie Wielkiej Bogini Matki* (Szczecin 2008), była dla mnie źródłem wielu inspiracji, choć pojawiają się one z rzadka w sposób bezpośredni w tekście. Wiele tropów *Tożsamości katoptrycznej* podpowiedział mi Łukasz, choć odpowiedzialność za wszelkie błędy leży wyłącznie po mojej stronie.

Katowice, 2015 r.

Krzysztof Grudnik

Wstęp

W twórczości Stefana Grabińskiego trzy tematy znalazły szczególnie szeroką realizację: *genius loci*¹, kobieta² i sobowtór. Pierwsze dwa doczekały się już opracowań. Tematykę *genius loci* podejmuje Dagmara ZAJĄC (2003), kobiece kreacje zostały opracowane przez Krystynę KŁOSIŃSKĄ (2004), Barbarę ZWOLIŃSKĄ (2002), Martę KIKĘ-KOJ (1996) oraz Dariusza BRZOSTKĄ (2013)³. Sobowtórystyka, choć jest wskazywany jako główny temat Stefana Grabińskiego⁴, nie był dotąd należycie i całościowo omówiony⁵.

¹ Duch miejsca, mistyczna siła nadająca charakter danemu miejscu. W przypadku Grabińskiego będą to głównie opowiadania kolejowe z cyklu *Demon ruchu*, między innymi: *Głucha przestrzeń*, *Dziwna stacja*, *Ślepy tor*, *Ultima Thule* oraz z innych zbiorów: *Szary pokój*, *Szalona zagroda*, *Osada dymów*, *Pożarowisko* i tak dalej. O zastosowaniu kategorii *genius loci* we współczesnej teorii kultury i literatury zob. KADŁUBEK (red.), 2007.

² Temat podejmowany przez takie opowiadania, jak: *Namiętność*, *W domu Sary*, *Kochanka Szamoty*, *Czerwona Magda* i inne.

³ Przy czym Kłosińska i Brzostek skupiają się na *Kochance Szamoty*, a Zwolińska głównie na *W domu Sary*. Istnieje także – niewiele wnoszące do opisu zagadnienia – popularne ujęcie tego tematu, zob. HASKA, STACHOWICZ, 2005.

⁴ ZWOLIŃSKA, 2002: 21; PODRAZA-KWIATKOWSKA, 1985: 114; ZAJĄC, 2003: 55.

⁵ Pierwszy zarys niniejszej pracy ukazał się w zeszytach Uniwersytetu Mikołaja Kopernika „Litteraria Copernicana” (zob. *Podzię-*

Jedynie Artur HUTNIKIEWICZ (1959, zwł. s. 221–224) w swej monografii poświęconej twórczości literackiej autora *Salamanrdy* stara się nakreślić ten temat nieco wyraźniej, jednakże jest to jedynie wąski fragment obszernej problematyki poruszanej w książce, więc z konieczności potraktowany został nieco powierzchownie. Ponadto istnieją dwie zasadnicze różnice pomiędzy perspektywą badawczą przyjętą przez Hutnikiewicza a moją.

Pierwsza dotyczy psychologicznego ujmowania pewnych zagadnień i wynika głównie z różnic czasowych. Pisząc swe dzieło pół wieku temu, Hutnikiewicz powołuje się na badania psychologiczne Ribota czy Charcota, kończąc (chronologicznie) na Freudzie. Klasyków psychologii i psychopatologii traktuję tylko jako kontekst kulturowy. Z metodologicznego punktu widzenia Freud jest dla mnie raczej początkiem niż końcem. Interesuje mnie bardziej odczytanie nowel Grabińskiego przez pryzmat dzisiejszej psychoanalizy – od Freuda, przez Junga, kończąc na Lacanie i Žižku, których koncepcjom poświęcam sporo uwagi.

Druga różnica polega na odmiennym rozumieniu fantastyczności w nowelach Grabińskiego. Wydaje mi się, że dla Hutnikiewicza utwory te są w gruncie rzeczy realistyczne, miejscami tylko zawierają elementy fantastyczne, które i tak można (lub przynajmniej można próbować) wytłumaczyć pozytywną nauką. Dla mnie inaczej – twórczość Grabińskiego to nie fantastyczne elementy przedzierające się do realistycznego świata, lecz realistyczne elementy obecne w zupełnie fantastycznym świecie. Szerzej

kowania) w numerze 1(11) z 2013 roku, w którym zamieszczono również artykuł Katarzyny BADOWSKIEJ (2013). Badowska skupia się w nim na *Zezie*, *Problemacie Czelaawy*, *Czadzie*, *Kochance Szamoty* oraz *W domu Sary*. Trzeba jednak przyznać, że duża ilość materiału przy tekście tak skromnych rozmiarów sprawia, że ma on bardziej charakter szybkiego przeglądu niż dogłębnych analiz tych opowiadań (może z wyjątkiem *Zeza*).

tę ważną dla interpretacji myśl rozwijam w rozdziale I, wracam do niej na chwilę także w rozdziale III.

Przyjrzenie się małym formom prozatorskim autora *Cienia Bafometa* przez pryzmat zjawiska sobowtóryzmu odkrywa mnogość jego ujęć i realizacji. Ponieważ rozpiętość jest tu znaczna i często odbiega od popularnych konotacji określenia „sobowtór”, podjąłem próbę wprowadzenia terminu tożsamości katoptrycznej, czyli tożsamości odbitej i jednocześnie rozbitej, zwielokrotnionej. Różne jej aspekty oraz powiązane z nią zagadnienia stanowią oś, według której starałem się uporządkować swoje rozważania.

Sposób doboru oraz ujęcia materiału, na którym przedstawiony został temat pracy, można podzielić na dwie grupy. Pierwsza to wybór utworów ze wszystkich tomów opowiadań Grabińskiego, w których znalazły się: *Po stycznej*, *Zez*, *W willi nad morzem*, *Engramy Szatery*, *Saturnin Sektor*, *Muzeum dusz czyścownic*, *Na tropie* oraz *Przypadek*. Ich omówienie — z konieczności jedynie powierzchowne — stanowiące najobszerniejszą część rozdziału I, ma na celu ukazać, jak różnie przejawiać się może tożsamość katoptryczna.

O ile w rozdziale I proponuję ujęcie horyzontalne, o tyle rozdziały II i III to jakby wertykalne rozwinięcie tematu. Zawarto w nich szczegółową analizę i interpretację dwóch nowel: *Problemat Czelawy* oraz *Dziedzina*. Wybór tych właśnie utworów podyktowany był troską o przedstawienie możliwie najróżniejszych realizacji tożsamości katoptrycznej. Mimo pewnych podobieństw, zestawienie ze sobą obu utworów ukazuje szereg ważnych różnic:

Problemat Czelawy

relacja między bliźniakami

odbicie

fizyczne podobieństwo

progres bohatera

udana reintegracja;

Dziedzina

relacja artysta — dzieło
zwielokrotnienie
psychiczne podobieństwo
regres bohatera
rozpad, rozczłonkowanie.

Choć są to przykłady odmiennych ujęć literackich katoptryzmu, to jednak zawierają cechy konstytutywne dla tego zjawiska, które zostały omówione na początku pierwszego rozdziału.

Pozostaje jeszcze pytanie o to, jak zakres tej pracy ma się do ogólnego obrazu literatury, kultury i życia z początku XX wieku. Gabriela Matuszek w artykule o chorobach psychicznych młodopolskich artystów zawarła następujące słowa:

W każdej epoce inne zjawiska patologiczne zajmują pozycję dominującą, można by rzec, iż specyfika owych zaburzeń odsłania jej podziemne wiry i prądy. Twórca to nie tylko medium własnej podświadomości — co odkryto, choć nie do końca zwerbalizowano już na przełomie XIX i XX wieku — jego psychika i wydane przez nią dzieło znajdują się w realnej przyległości do sfery nieświadomości zbiorowej kulturowego otoczenia.

MATUSZEK, 2006: 197

Przekonany o słuszności tego twierdzenia myślę, że w przypadku literatury grozy, zwłaszcza w jej psychologizującej wersji, znajduje ono szczególne zastosowanie. Utwory takie są zapisem nie tylko prywatnych lęków autora, ale i odzwierciedleniem powszechnych, choć często skrytych obaw całej epoki.

Tożsamość katoptryczna, która w pewien sposób jest anty-tożsamością, stawia w stan zagrożenia podmiotowość i osobowość. Zjawisko to zarysowało się wyraźnie na początku XX wieku i pozostaje równie ważne i aktualne w sto lat później.

Indeks osobowy

- Adamiec Marek 44, 79, 107, 147
Aleksandrowicz Jerzy W. 149
Azarewicz Krzysztof 150
- Bachórz Józef 149
Badowska Katarzyna 10, 147
Banasiak Bogdan 147
Beckett Samuel 150
Berent Waław 35
Biely Andriej 34
Bieroń Tomasz 148
Blake William 61
Blanchot Maurice 113, 150
Bławatska Helena 35
Bobecki Wojciech 150
Braid James 39
Brzostek Dariusz 9, 51, 147
Brzozowski Stanisław 34, 114–115, 147
Burzyńska Anna 147
- Caillois Roger 18–19, 147
Charchalis Wojciech 144
Charcot Jean-Martin 10, 24, 40
Chertok Léon 37, 147
Cieśła-Korytkowska Maria 150
Crabtree Adam 38–40, 147
Crowley Aleister 25, 89, 108–109, 124–127, 147, 148, 150
- Dalasiński Tomasz 148
Deleuze Gilles 111, 147
Derrida Jacques 110, 147
Dobroczyński Bartłomiej 27, 32, 54–55, 83–84, 147
Doyle Arthur Conan 124
Drenda Katarzyna 148
Dziekoński Józef Bogdan 151
- Eckert Charlotte 144
Eco Umberto 128, 148
English Ava Champney 78, 148
English Horace B. 78, 148
Eurypides 13
- Fechner Gustav Theodor 88
Fichte Johann Gottlieb 121, 125
Filon z Aleksandrii 121
Flaubert Gustav 105
Foucault Michel 30, 105, 118, 148
Freud Zygmunt (właśc. Freud Sigmund) 37, 40–41, 64, 77, 80, 96, 124, 130–132, 135, 138, 147, 148
- Giacometti Alberto 150
Girard René 59, 76–77, 85–86, 105, 148
Głowiński Michał 106, 148
Grudnik Krzysztof 53, 97, 125, 148

- Gutowski Wojciech 47, 91, 102, 148, 150
- Haska Agnieszka 9, 149
- Heron z Aleksandrii 13
- Hoffann Ernst Theodor Amadeus 74
- Howard Robert E. 97
- Hutnikiewicz Artur 10, 22–23, 25–27, 47–48, 121–124, 143–144, 149
- Igliński Grzegorz 150
- Irzykowski Karol 25–26, 34, 84, 88, 149
- James William 124
- Janet Pierre 24, 39
- Janion Maria 19, 21, 149
- Jekels Ludwik 25
- Jung Carl Gustav 10, 21, 25, 63, 66, 73, 75, 90–91, 103–104, 106, 124, 138, 149
- Kaczynski Richard 124–125, 149
- Kadłubek Zbigniew 149
- Kartezjusz 31
- Kelm Kurt 144
- Kernberg Otto F. 75–76, 149
- Kika-Koj Marta 9, 149
- Kłosińska Krystyna 9, 51, 123, 149
- Komendant Tadeusz 148
- Kowalczykowa Alina 149
- Kowaliszyn Artur 147
- Kristeva Julia 80–81, 149
- Lacan Jacques 10, 30–31, 52, 74, 103, 130, 135–136, 138, 141, 149, 151
- Laplanche Jean 64, 149
- Lem Stanisław 122–123, 149
- Leśmian Bolesław 149, 150
- Ligotti Thomas 97, 144
- Lipiński Mirosław 144
- Lipska Elżbieta 149
- Lisowski Jerzy 147
- Lovecraft Howard Phillips 97
- Mach Ernst 34
- Majchrowski Zbigniew 43, 149
- Majewski Łukasz 8, 135, 137, 149
- Makuszyński Kornel 58
- Mandel Holger 144
- Margański Janusz 151
- Markiewka Tomasz Szymon 148
- Markowski Michał Paweł 97–99, 102, 115, 118–120, 135, 142, 147, 149, 150
- Matuszek Gabriela 12, 150
- Matuszewski Ignacy 92, 150
- Matuszewski Krzysztof 147
- Mesmer Franz Anton 37–39, 147
- Miciński Tadeusz 35, 104
- Misiuna Dariusz 126, 147, 150
- Modzelewska Ewa 149
- Momro Jakub 36, 113, 150
- Możejko Iwona 24–25, 32, 150
- Myers Frederic William Henry 39
- Nietzsche Fryderyk 34, 95, 97
- Nycz Ryszard 87, 100, 139–141, 149, 150
- Otceten Stefan 47, 150
- Owczarz EwaM150
- Pankow Gisela 74
- Paracelsus (Phillippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim) 121
- Pik-Mirandola Franciszek 97
- Plaut Fred 65–66, 150
- Plecińska Maria 148
- Pleciński Jacek 148
- Płomieński Jerzy Eugeniusz 25, 142, 150

- Podraza-Kwiatkowska Maria 9, 22, 34, 74, 80, 106, 147, 150
- Poe Edgar Allan 20, 37, 53, 97, 149, 151
- Pontalis Jean-Bertran 64–65, 149
- Potocki J.K. 150
- Prel Karl, du 89, 150
- Prokopiuk Jerzy 148, 149
- Przerwa-Tetmajer Kazimierz 140, 150
- Przybyszewski Stanisław 95, 102, 105
- Puységur Armand Marie Jacques de Chastenet de 38–39
- Rank Otto 29
- Reszke Robert 148
- Reymont Władysław Stanisław 35
- Ribot Théodule-Armand 10, 23–24, 62, 150
- Rudomin Krzysztof 144, 150
- Ryziński Remigiusz 149
- Samuels Andrew 65–66, 150
- Sapkowski Andrzej 19
- Saussure Raymond, de 37, 147
- Schopenhauer Arthur 34
- Schulz Bruno 150
- Shelley Mary 74, 134, 151
- Shorter Bani 65–66, 150
- Sikora Tomasz 13, 29–30, 74, 103, 137–138, 150
- Słowacki Juliusz 92
- Sosnowski Jerzy 83, 85–86, 150
- Spare Austin Osman 109, 150
- Stabrowski Kazimierz 35
- Stachowicz Jerzy 9, 149
- Staff Leopold 24, 29, 150
- Stala Marian 88–89, 101, 150
- Sternklar Leon 150
- Stevenson Robert Louis 84–85, 88
- Suster Gerald 124, 150
- Szargot Maciej 74, 96–97, 151
- Szczuka Kazimiera 74, 151
- Świątkowski Ryszard 150
- Tolkien John Ronald Reuel 19
- Trystan Leon 144
- Uniejski Marek 147
- Van den Vondel Joost 134
- Wilde Oscar 61, 129–130
- Wilson Robert Anton 95, 151
- Wirtemberska Maria 58
- Wiśniewska Lidia 151
- Witkacy (właśc. Stanisław Ignacy Witkiewicz) 150
- Wojciechowska Ewa 149
- Wundt Wilhelm 33
- Wydmuch Marek 19, 151
- Yeats William Butler 124–125
- Zajac Dagmara 9, 21, 116–118, 121, 136, 151
- Zielińska Lidia 150
- Žižek Slavoj 10, 53, 55, 130, 151
- Zwoleńska Barbara 9, 19–20, 52, 151
- Żalny Stefan (właśc. Stefan Grabiński) 41
- Żmichowska Narcyza 151

Krzysztof Grudnik

CATOPTRIC IDENTITY
in Stefan Grabiński's short stories

Summary

The article attempts to discuss the recurring theme of Stefan Grabiński's short stories, called here "the catoptric identity". "The catoptric identity" is understood as all kinds of reflections or multiplications of identity. In the first part of the article, the author points to numerous realizations of the catoptric theme in Grabiński's short stories, and in the two following parts a detailed analysis of his two short stories — *Problemat Czelawy* [*Czelawa's Problem*], and *Dziedzina* [*The Domain*] — is carried out.

Krzysztof Grudnik

KATOPTRISCHE IDENTITÄT
in den Novellen von Stefan Grabiński

Zusammenfassung

Die Arbeit betrifft verschiedenerlei Aufspaltungen, Reflexe, Vielfältigkeiten der Identität in den Novellen von Stefan Grabiński, darunter v.a. in *Problemt Czelowy* und *Dziedzina* zum Vorschein kommen. Der Verfasser bemüht sich, diese Werke in Bezug auf moderne Psychoanalyse neu zu interpretieren. Er weist dabei auf die Zusammenhänge, die zwischen den einzelnen Elementen von Grabińskis Erzählungen und den kulturellen und intellektuellen Verwandlungen zu Beginn des 20. Jahrhunderts bestehen hin.

Redakcja: Katarzyna Więckowska
Projekt okładki: Joanna John
Redakcja techniczna: Barbara Arenhövel
Łamanie: Alicja Załęcka

Copyright © 2015 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-522-3
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-523-0
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 10,0. Ark. wyd. 8,0. Papier
offset. kl. III, 90 g Cena 20 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław